

สภาพสังคม การเมือง การปกครอง ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้สถาปนารัฐรัตนโกสินทร์ขึ้นเป็นราชธานีใหม่ของไทยใน พ.ศ. 2325 ในระยะแรกของการสถาปนาราชธานีใหม่ก็ยังคงได้รับอิทธิพลและแนวความคิดต่าง ๆ ทางด้านสังคม การเมือง การปกครอง ที่สืบทอดมาจากกรุงศรีอยุธยาและกรุงธนบุรี ในที่นี้จะกล่าวถึงแต่เฉพาะทางด้านสังคม การเมือง การปกครอง ที่เป็นสาเหตุต่อรายจ่ายพระราชทรัพย์ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น

1. สภาพทางสังคม

สภาพสังคมในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นก็ยังคงถือแบบอย่างในสมัยก่อน กล่าวคือ สังคมไทยจะประกอบไปด้วยบุคคล 2 ชั้น คือ ชั้นผู้ปกครอง อันได้แก่ พระมหากษัตริย์ เจ้านาย และขุนนางตั้งแต่ศักดินา 400 ขึ้นไป และชั้นผู้ถูกปกครอง คือ ไพร่และทาส แม้ว่าสังคมจะประกอบด้วยชน 2 ชั้นนี้ แต่ก็สามารถที่จะอยู่รวมกันได้ภายในสังคมโดยมีพระพุทธศาสนาเป็นศูนย์กลางเชื่อมโยง

แนวความคิดทางพระพุทธศาสนาที่มีผลต่อสังคมไทยมิใช่แนวความคิดที่เกิดขึ้นใหม่ หากแต่เป็นแนวความคิดที่สืบเนื่องมาแต่ครั้งสมัยกรุงสุโขทัย สมัยกรุงศรีอยุธยา และสมัยกรุงธนบุรีแล้ว แนวความคิดทางพระพุทธศาสนาได้มีอิทธิพลต่อชนชั้นผู้ปกครอง โดยเฉพาะองค์พระมหากษัตริย์ที่เป็นทั้งเจ้าชีวิตและเจ้าแผ่นดิน¹ และในระดับผู้ถูกปกครองคือประชาชนธรรมดาที่เป็นไพร่และทาสในสังคม

¹ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, เจ้าชีวิต (พระนคร : คลัง-วิทยา, 2517), หน้า 1.

1.1 แนวความคิดทางพระพุทธศาสนาที่มีอิทธิพลต่อพระมหากษัตริย์

พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญต่อพระมหากษัตริย์ ดังเห็นได้จากในพระไตรปิฎก กล่าวไว้ว่า พระราชาเป็นพระประมุขของมนุษย์ทั้งหลาย ถ้าพระราชาเป็นผู้ทรงธรรม ราษฎร ก็เป็นสุข¹ การที่จะได้ชื่อว่าเป็นพระราชาผู้ทรงธรรมหรือธรรมราชานั้นจะต้องยึดมั่นใน หลักธรรมดังต่อไปนี้คือ

ก. หลักทศพิธราชธรรม ถือว่าเป็นหลักธรรมที่จะต้องมียู่ในองค์พระ-
มหากษัตริย์ทุกพระองค์ที่ปกครองประเทศ ทศพิธราชธรรมนี้เป็นหลักการที่ "ราชา" จะ
ทรงมีความสัมพันธ์กับผู้ที่อยู่ภายในรัฐ²

ทศพิธราชธรรม หรือที่เรียกว่า "ทศราชธรรมจรिया" ประกอบ
ไปด้วยราชธรรม 10 ประการ คือ ทาน 1 ศีล 1 บริจาค 1 อาชวะ 1 มัททวะ 1
อโทษะ 1 อวิหิงษ 1 ชันติ 1 อวิโรชนะ 1

ราชธรรมที่ 1 คือ ทาน นั้นได้แก่ กุศลเจตนาอันประกอบไปด้วย
ทานวัตถุ...ครบบังคับให้ตกแต่งเครื่องทานูปกรณ คือ เครื่องบูชาพระรัตนไตร แลตั้งไว้
ยังโรงทาน 6 แห่ง...แม้ว่าราชาทรัพย์สินน้อย ก็พึงให้พระมหากษัตริย์ทรงบริจาคโดย
ควรแก่พระราชศัทธิาเถิด จะได้อานิสงส์ได้

ราชธรรมที่ 2 คือ ศีล ให้สมเด็จพระมหากษัตริย์ทรงพระราชศัทธิา
รักษาศีล 5 เป็นนิจศีล ถ้ามีพระราชศัทธิาอุษาทะยิ่งกว่านั้นจะรักษาศีล 10 ประการเป็น
อดิเรกศีลก็ได้

ราชธรรมที่ 3 คือ บริจาค นั่นคือให้พระมหากษัตริย์แจกเบี้ยหวัด
แก่ข้าทูลลอองช้าพระบาทใหญ่ผู้น้อยตามถานาศักดิ์ ไนยหนึ่งว่าให้พระมหากษัตริย์ทรง
บริจาคซึ่งไทยธรรมที่พรณาไว้ในราชธรรมเป็นปถม คือ ทานนั้นให้เป็นรัตนไตรบูชา
แลให้แกสมณพราหมณ ผู้ประกอบไปด้วยศีล สังวร แลทรงธรรมพหุสุตร แลยาจกวิฬก

¹พระไตรปิฎก อังใน สถาบันกษัตริย์ (พระนคร : โรงพิมพ์ที่รินสาร, 2511),
หน้า 10 (ที่ระลึกงานฉาปนกิจศพนางละมุน สีวรา ณ ฉาปนสถานวัดโสมนัสวิหาร 11 มิถุนายน
2521).

²สายชล วรรณรัตน์, "พุทธศาสนากับแนวความคิดทางการเมืองในรัชกาลที่ 1"
(วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
2525), หน้า 195.

แลคนอนาถาหาที่พึ่งมิได้ แลสัตว์ดิรฉนมีสกุร แลไก่เป็นอาทิ แลให้บริจกด้วยพระหฐแห่ง พระองค์โดยสมควร แล้วพึงบังคับผู้อื่นให้ให้ต่อไป

ราชธรรมที่ 4 คือ อาชวะ นั้นได้แกสภาวซึ่งด้วย กาย วจี จิตร อธิบายว่าให้พระมหากษัตริย์มีพระอัทยาไส คือ อุกุศลเจตนาอันมักปกปิดไว้ซึ่งโทษ อันมีในตน

ราชธรรมที่ 5 คือ มัททวะ นั้นได้แกสภาวอ่อนน้อมในที่ครถาน ควรคำรพ ให้มีพระบวรสันคานเว้นจากสภาวะกระค่างในที่อันควรจะบนอบ เป็นต้นว่า พระรัตนไตร แลปิตามาทาครุประณาจารย์ แลให้เว้นในอะติมานะ คือ มานะอันยิ่งยก ตนชมทาน

ราชธรรมที่ 6 คือ ทบะ นั้นว่าเฒ่าเสียดซึ่งทุกศีลธรรม ได้แก อุโบสถกรรม ให้พระมหากษัตริย์ทรงพระอุษาหะ รักษาพระอุโบสถกรรม ให้ทาน รักษา พระอุโบสถศีลในวันบักขทั้งหลายเดือนแลหกวัน วันข้างขึ้น 3 วัน ข้างแรม 3 วัน...

ราชธรรมที่ 7 คือ อะโกธะ นั้นได้แกกุศลจิตอันมีเมตตา เป็นเคิม เป็นข้าศึกแตงความโกรธ ให้พิจารณาเห็นโทษแห่งความโกรธนั้น เป็นต้นว่ามีให้ มีความสุขในอริยบททั้งสี่ จระบมกรมเกรียมไปด้วยพยายามมากไปด้วยโรคพยาธิ ให้ปล้น แก่ ปล้นชรา กระทำกาลกิริยาแล้วก็จะไปสู่อบายภูมิทั้งสี่ เมื่อพิจารณาเห็นโทษเป็นอาทิ ดังนี้แล้ว ก็พึงเอาพระเมตตาเปนยูเรจารก หักหารบันเทาความโกรธนั้นเสีย เมื่อบันเทา ลงได้แล้วก็จะมื่ออันสงสเปนอันมาก ได้ชื่อว่าผจนเสียได้ซึ่งสงครามอันบุคลผจนด้วยยาก แมว่าจะเจริญเมตตาภาวนาก็จะได้พระสมาธิเปนอันพลัน

ราชธรรมที่ 8 คือ อะวิหิงษา นั้นให้สมเด็จพระมหากษัตริย์ เว้นจากอกุศลวิตก คือวิหิงษา อันเปียดเปียดซึ่งสัตว์ทั้งหลาย

ราชธรรมที่ 9 คือ ชนติ นั้นให้พระมหากษัตริย์ทรงพิจารณา เห็นโทษแห่งอะขันตี คือ มิได้อคใจ 1 ให้เหนอนิสงขันตี...

ราชธรรมที่ 10 คือ อะวิโรธ นั้นให้สมเด็จพระมหากษัตริย์ ทรงพระปรีชาวิจารณ์ อย่าให้พิปริตจากจารีตราชประเพณีที่เป็นยุคติธรรมแต่ปางก่อน...

เมื่อปฏิบัติมิดีจากราชประเพณีธรรมดังนี้แล้ว ผู้ราษฎรซึ่งอยู่ในแคว้นแคว้นขอบเขตพื้มา ก็
จะอยู่เย็นเป็นสุขหาความทุกข์มิได้¹

การที่พระมหากษัตริย์ทรงไว้ซึ่งทศพิธราชธรรมเช่นนี้จะทำให้อณาประชาราษฎร
มีความร่มเย็น

ข. สังคหวัตถุ 4 หลักธรรมนี้ประกอบไปด้วย สัสตเมธะ 1
บุริษเมธะ 1 สัมมาปาละ 1 วาจไปย 1

พระมหากษัตริย์ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานที่แผ่นดินเป็นเขตเป็นแดนให้ราษฎร
ทำไร่ทำนา ครั้นเขากลาสาธุพิผลแล้วก็เรียกเอาส่วย เป็นค่าบ 10 คือ แแบ่ง 10
ส่วนเป็นของพระมหากษัตริย์ส่วนหนึ่ง เป็นของชาวนา 9 ส่วน ทั้งนี้ชื่อว่า สัสตเมธะ
อธิบายว่าฉลาดในที่จะยังเขากลาไ้ใหม่บริบูรณ์ เป็นสังคหวัตถุที่ 1

กิริยาพระมหากษัตริย์พระราชทานเบี้ยหวัดใหญ่หรือพระราชทานบริโภคได้หกเดือน ๆ
แก่มหาโยธาชาวยุทธใหญ่ผู้น้อย ดังนั้นชื่อว่า บุริษเมธะ ว่าฉลาดในที่สูงเคราะห์
แก่ราชบุรุษ เป็นสังคหวัตถุที่ 2

ที่ทรงพระกรุณาให้รับเอาหนังสือแต่มีแห่งไพร่ผู้เช่นใจ แล้วให้กู้พระราชทรัพย์
ไปประมาณพัน 1 แล 2 นั้น กระทบให้เป็นขุนก่อน เว้นเสียซึ่งคอกเบี้ยดินสามปี
ดังนี้ชื่อว่า สัมมาปาล วาญไ้เป็นอันดี ซึ่งหม่อมขุนยั้งหลายคุณหนึ่งผู้ไว้ซึ่งควงหัก
ไทยวัตถุ เป็นสังคหวัตถุที่ 3

กิริยาที่กล่าววาจาอันควรจะเรียกว่า ตาก็เรียกตา ควรจะเรียกว่าลวงว่านาก็เรียก
ว่าลวงว่านาเป็นอาทิดังนี้ชื่อว่า วาจไปยยะ ว่ามีถ้อยคำอันอ่อนหวานเป็นที่รักควรจะ
ค้ำกั้น เป็นสังคหวัตถุที่ 4²

เมื่อพระราชปฏิบัติธรรมนี้แล้วจะทำให้บ้านเมืองอุดมสมบูรณ์มั่งคั่ง ประชากร
อยู่ด้วยความร่มเย็น

ค. ทศกศัลยกรรมบท มี 10 ประการ ได้แก่ มโนกรรม 3 กาย-
กรรม 3 วจีกรรม 4 คือ

¹ หอวชิรญาณ, หมวกธรรมคดี หมวกปณิกกรรมต่าง ๆ เลขที่ 6 ตู 107 มัดที่
192 ราชาธิกราโชวาท และสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ทศพิช-
ราชธรรมและหลักพระพุทธศาสนา (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2516), หน้า 26.

² หอวชิรญาณ, หมวกธรรมคดี หมวกปณิกกรรมและคาถาต่าง ๆ จ.ศ. 1144
เลขที่ 24 มัดที่ 160 เทศนาว่าด้วย สังคหวัตถุ 4.

1. ละการฆ่า การเบียดเบียน มีเมตตากรุณาช่วยเหลือเกื้อกูลกัน
2. เคารพกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินของผู้อื่น
3. ละการประพฤตินอกในกาม ไม่ล่วงละเมิดประเพณีทางเพศ
4. ละการพูดเท็จ ไม่ยอมกล่าวเท็จเพราะเหตุตนเอง ผู้อื่น หรือเพราะเห็นแก่ประโยชน์ใด ๆ
5. ละการพูดส่อเสียด ช่วยสมานคนที่แตกร้างกัน ส่งเสริมคนที่สมัครสมานกัน ชอบกล่าวคำที่สร้างสามัคคี
6. ไม่พูดคำหยาบ พูดแต่คำสุภาพอ่อนหวาน
7. ไม่พูดเพ้อเจ้อ พูดแต่คำจริงที่มีเหตุผล มีสาระประโยชน์ ถูกกาลเทศะ
8. ไม่เพ่งเล็งอยากได้ของผู้อื่น
9. ไม่มีจิตคิดร้าย คิดปรารถนาแต่ว่าขอให้สัตว์ทั้งหลายไม่มีเวร ไม่เบียดเบียน ไม่มีทุกข์ ครองตนอยู่เป็นสุข
10. มีความเห็นชอบว่าทานมีผล การบูชามีผล ผลวิบากของกรรมดีกรรมชั่ว เป็นต้น¹

ง. จักรวรรดิวัตร 12 เป็นบทธรรมที่สำคัญอีกประการหนึ่ง กิจที่พระมหากษัตริย์จะต้องบำเพ็ญเพื่อความร่มเย็นเป็นสุขของอาณาประชาราษฎรทั้งปวง จักรวรรดิวัตร 12 ประการได้แก่

จักรวรรดิวัตร เป็นประณมสมเด็จบรมกษัตริย์ผู้บำเพ็ญจักรวรรดิวัตรนั้น ฟังสั่งสอนมหาชนแต่บรรดาที่อยู่ในพระราชฐาน มีพระบุตร แลพระอัครมเหสี เป็นต้นนั้น ให้ตั้งอยู่ในศีล 5 ศีล 8 แล้วฟังพระราชทานวัตกาลงการ... เสร็จเรื่องอุปโลกทั้งปวงต่าง ๆ ตามสมควรแก่คนานุรูป ฟังแฉเมตตาแลพระกรุณาให้ทั่วไปแก่มหาชน แก่บรรดาที่อยู่ในพระราชนิเวศนมหาสถาน ทั้งพวก พลทหาร พลจตุรงค์ หม่อมขมาตยามหาอำนาจราชบริษัทั้งปวง มีเสนาบดี เป็นต้น... ฟังเอาพระทัยใส่สั่งสอนพระราชทานเคหะฐานุ บานเรือน ฉานุง ฉาหม ตามสมควร แล้วฟังพระราชทานเบี้ยหวัดโดยอันควรแก่ฤดูกาล

จักรวรรดิวัตร เป็นคำรบ 2... กษัตริย์ที่ไครราชาพิเชฐเสวยสมบัติอยู่ในพระนครใหญ่่น้อยทั้งปวง แต่บรรดาที่เป็นเมืองขึ้น เมืองออกอยู่ในเขตแควนพระราชอาณา-

¹ "สุมังคลชาดก พระสุตตันตปิฎก ขุนทกนิกายชาดก" ใน พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 42 พระสุตตันตปิฎก เล่ม 29 หน้า 350. และใน ไตรภูมิโลกวิจนยกถา ฉบับที่ 2 เล่ม 2 หน้า 2.

จักร พึงพระกรุณาทานในทั่วไป อย่าได้เลือกหน้า

จักรวรรดิวัตร เป็นคำรบ 3 ... กษัตริย์ทั้งหลาย บรรดาที่มาติดตามเสด็จพระราช-
ดำเนินนั้น ทรงพระกรุณาพระราชทานยานมาศแลราชรถ คุษาธาร พาศีชาญ

จักรวรรดิวัตร เป็นคำรบ 4 ... หมูพราหมณ์ทั้งหลายแก่บรรดาที่อยู่ในขอบขันทีสีมา
อันเป็นแวนแควนพระราชอาณาจักรนั้น บรรดากษัตริย์พึงสงเคราะห์ด้วยพระราชทาน
เครื่องไทยทานต่าง ๆ

จักรวรรดิวัตร เป็นคำรบ 5... ทรงพระกรุณาพระราชทานข้าวปลุก แลโคใช้
พร้อมทั้งแอก แลไถ แกชวานิคม แลชาวนุบท

จักรวรรดิวัตร เป็นคำรบ 6... บุคคลที่โศกทาบบังญูติชื่อสมณะด้วยอุรธาว่าบาป
อันตนระงับแล้ว ชื่อว่าพราหมณ์ด้วยอุรธาว่ามีบาปอันตนลอยเสียแล้ว พึงสงเคราะห์
ด้วยกิริยาที่ถวายเครื่องบริวาร เป็นต้นว่า บาตรแลจิวร สบุงแลสังฆาฏิ ทั้งกายพันธน์
แลเข็ม แลมีดจิก ไม้สีฟัน หนังสือนั่ง แลกระบอกน้ำมัน รม

จักรวรรดิวัตร เป็นคำรบ 7... ผูงเนื้อผูงนกทั้งหลายแก่บรรดาที่อยู่ในป่าในสวน
ในประเทศแวนแควนพระราชอาณาจักรนั้น พึงพระกรุณาภาพ ห้ามปรามมหาชนทั้ง
ปวง อย่าให้เบียดเบียนกลางผลาญ พระราชทานอภัยแก่ผูงสัตว์ในน้ำแลบก

จักรวรรดิวัตร เป็นคำรบ 8... ที่ว่าห้ามปรามบุคคลในแวนแควนขอบขันทีสีมา
อย่าให้กระทำบาป เห็นกายรูปร่างอยู่แล้ว มหาชนทั้งหลายจะไม่กระทำบาป จะชวน-
ชวายในการบุญ จะประพฤตีสั่งอันเป็นคุณ จะสุละละเสียซึ่งสิ่งอันเป็นโทษนั้นด้วย
อุบายใด พึงชวนชวายด้วยอุบายนั้น สุดแท้แต่วาปปฏิบัติให้ปราศจากโทษ ไม่ให้เศร้า-
หมองในกองทศกัศกรรณบท

จักรวรรดิวัตร เป็นคำรบ 9... คนหาทรัพย์มิได้ ให้สงเคราะห์ด้วยพระราชทาน
พระราชทรัพย์

จักรวรรดิวัตร เป็นคำรบ 10... สมณะพราหมณ์ทั้งหลายที่อยู่ในเขตแคว้นแควน
พระราชอาณาจักรนั้น จำพวกใดมีสันดานปราศจากมานะ ปราศจากหลง มีสติมั่นคง
เป็นอันดี ควรจะไปมาหาสุสมาคมไตตามซึ่งผิดแลชอบ โทษแลคุณ บุญแลบาป

จักรวรรดิวัตร เป็นคำรบ 11... ให้เวนเสียจากอหรรณิกราค่าง ๆ

จักรวรรดิวัตร เป็นคำรบ 12... ให้เวนจากวิสมะโลภะ คือ กิริยาที่เห็นของแห่ง
ทานผู้อื่น แลโลกจะใครไคผูกพันที่จะเอามาเป็นของแห่งตน¹

จ. แนวความคิด "โพธิสัตว์" เป็นแนวความคิดอีกอย่างหนึ่งใน
พระพุทธศาสนาที่ได้รับการเน้นอย่างมากในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ความเป็น

¹พระยาธรรมปรีชา (แก้ว), ไตรภูมิโลกวิจยจกถา ฉบับที่ 2 เล่มที่ 2
(กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2520), หน้า 1-9.

โพธิสัตว์มี 4 ประการคือ¹

1. ช่วยเหลือสรรพสัตว์ทั้งหลายให้พ้นทุกข์
2. ทำลายกิเลสตัณหาทั้งหลายให้หมดสิ้นไป
3. เข้าถึงซึ่งสัจจะและสั่งสอนธรรมนั้นให้แก่คนทั้งหลายเหล่านี้
4. นำสัตว์ทั้งหลายให้เข้าสู่พุทธภาวะ

กล่าวคือ โพธิสัตว์มีได้ทำเพื่อตนเอง แม้ว่าจะมีทางเข้าสู่นิพพานแต่ก็ยังปฏิเสธนิพพาน กลับยินดีที่จะเวียนว่ายอยู่ในโลกเพื่อช่วยเหลือสรรพสัตว์ทั้งหลายไม่เลือกหน้า

หน้าที่สำคัญของพระมหากษัตริย์คือ "พระราชทานซึ่งโอวาทานุศาสน์สั่งสอนสัตว์โลกให้รู้ผิดแลชอบ คุณแลโทษ บุญแลบาป ทรงพระการุณภาพ ชี้แจงแสดงให้เห็นทางสวรรค์ ทางนิพพาน บันเพาเสียบซึ่งยึดถือโมหะอันปกคลุมห่อสันดานสัตว์"²

¹ เสฐียร พันธงนี้, พุทธศาสนมหายาน (กรุงเทพฯ : มหจุฑาลงกรณราชวิทยาลัย, 2521), หน้า 48-49.

² พระยาธรรมปรีชา (แก้ว), ไตรภูมิโลกวินิจยกถา ฉบับที่ 2 เล่ม 1 (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2520), หน้า 72.

แนวความคิดเรื่องพระโพธิสัตว์นี้ปรากฏอยู่ในพระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ในกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ดังปรากฏอยู่ในคำจารึกการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ ในรัชกาลที่ 1 ว่า "ทรงปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนก็เพื่อจะทำให้มนุษย์หลุดพ้นจากสังสารวัฏ"¹ "สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมชนกมหาราชาธิบดีราชเจ้า พระองค์ปรารถนาพระบรมโพธิญาณ ทรงพระราชดำริหาวิชาคุณเป็นอัครศาสนูปะถำพกพระพุทธศาสนา"² นอกจากนี้จะเห็นได้จากในพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงแต่งเมื่อครั้งดำรงพระยศเป็นกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ในการเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยว่า

บำเพ็ญกุศลโพธิพร้อม	ศีลทาน
สร้างกุฏิวิหาร	มากุมน
สร้างพุทธปฏิมาญาณ	ยุ่งยั้ง
สร้างปริยัติธรรมถาวร	กุคำศาสนา ³
พระยิงยศโยคแยม	เยี้ยวพุทธ
พุทธโพธิพุทธีไปแคลง	คลาสุแคลว
พระสาสนบริสุทธ	ของทาน แลแฮ
อาจดวงอาสนะแลว	เลิกหาย
บุญหลังเหล็อยานกว้าง	มาแล
บุญบริจากหลาย	ละไค
พระถาอาจหางแห	หาโพธิ ญาณพอ
บารมีไปไกลไกล	ลุดล

ศูนย์วิทยพัทยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ศิwap, 2517), หน้า 8.

²หอนวชิรญาณ จดหมายเหตุการณ์ที่ 1 จ.ศ. 1156 เลขที่ 9/ก กระแสพระบรมราชโองการเรื่องให้เร่งพระพุทธรูปจากสุโขทัยมาประดิษฐาน ณ กรุงเทพฯ.

³ประชุมพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระศพ พระวิมาดาเชอกรมพระสุชาลีนาภิรมหาราชปติวรคา (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2472), หน้า 33.

พระหวังโปรกส์ตัวให้	นฤพาน
ปราศจากสงสารทน	ทุกขทน
กามาตุคี่คาค	คูล เทวษ
วายวายสมุทรลุน	ลอลงลอย
คำรหิไคลไค	คุดหวัง
เอาทรพยเสียเอาธรรม	ทานไว้
ลวนบริจาคนัง	ผูกสาสน์ นั้นแธ
เพียรเพิ่มโพธิญาณ	รุงเรื่อง ¹

โดยเฉพาะอย่างยิ่งในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ได้บำเพ็ญพระองค์อย่างเคร่งครัดในพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก เหตุการณ์ที่แสดงถึงความ เป็นพระโพธิสัตว์ของพระองค์ได้ประจักษ์ให้เห็นตั้งแต่ครั้งดำรงพระยศเป็นกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ในครั้งรัชกาลที่ 2 ที่ทรงสร้างวัดราชโอรส ปรากฏอยู่ในเพลงยาวที่พระยาชัยวิชิต (เผือก) แต่งไว้ว่า

หอรชังทั้งที่วิหารราย	แยบคายมั่นคงทรงเจดีย์ง
บุณเต็มคี่ควยผีเกรียง	พระระเบียงยูกออย่างมาข่างไทย
คูปิกกตีกสงขสองคณะ	คันถุระนั้นน้อยเป็นหมู่ใหญ่
วิบุสสนากฎิเคียงเรียงกันไป	ที่จงกรมรมไมรุกขมุด
แพนศิดานานั่งบริกรรม	บ่าเพ็ญธรรมกรรมฐานที่ศูนย์
พระศรัทธาเป็นเคิมเพิ่มพูน	ชกหนูนศาสนาสารพัตร
เหลื่อมนุขยสุคสร่างไคอย่างนี้	เป็นยอดทานบารมีโพธิสัตว์ ²

¹ พระยาตรัง (แตง), โคลงคั่นเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย นายนาวาโท หม่อมเจ้าเจริญสุขโสภาคย์ พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมเจ้าแดง ต.จ. ภูมารคา (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2467), หน้า 73-75.

² ตำนานเรื่องวัตถุดสถานทีพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนา, ราชบัณฑิตยสภา (รวบรวม) พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์ในงานพระศพ พระวิมาดาเธอ กรมพระสุทธาสินีนาฏ ปิยมหาราชปดิวธา (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2472), หน้า 10.

ในชาตินี้โคพบพระพุทธศาสนาเป็นมหาลาภอยู่แล้ว จะประมาณสิ่งหลงดูอำนาจแก่
 เลนหัวสนุกสบาย แลมะนริยะตระหนี่ทรัพย์สมบัติทั้งนี้ก็เป็นของอรชารุเสียเปล่า
 จงเร่งคิดบำเพ็ญศีลทานตั้งทรัพย์ให้เป็นแก่นสารไว้ในพระศาสนา กุศลสิ่งใดทำแล้ว
 จงทำเลาอย่าให้เสื่อมสูญเศร้าหมอง กุศลสิ่งใดทำยังไม่มีสำเร็จจงเร่งกระทำให้
 โดยเร็ว กุศลสิ่งใดยังไม่คิดทำจงคิดชวนชวนทำไปให้วิเศษต่าง ๆ เป็นหย่าง ๆ
 ยิง ๆ ขึ้นไป อย่าใคมีจิตคิดขุดต่อกรที่จะบำเพ็ญทานรักษาศีลเมตตาภาวณะ
 ตั้งแต่ประจุบันชาตินี้ไปตราบเทากวามารจะมีจะแตกลาถึงกำหนดก็จะไครือสัตว์ให้
 พนจากวัฏสงสาร ถึงแกนิพพานอันเกษมสุขแท้จริง เคชะกุศลผลบุญแต่บุรชาตินำบุญ
 สนิให้โคเกิดพบพระพุทธศาสนา เป็นสำมาทฎิมิทรัพย์สมบัติก่อทำบุญให้ทาน ไค
 ตั้งใจสร้างกุศลรักษาศีลหาศีลแปดเมตตาภาวณะ เรียบพระไตรปิฎกสดับฟังพระ
 ธรรมเทศนาตั้งแต่จำความไคคุมเทาบัดนี้ ขอจงเป็นปัจจัยแก่พระโพธิญาณใน
 เบื้องหน้าเถิก¹

ครั้นพระองค์เสวยราชสมบัติแล้วก็ได้ทรงตั้งความคิดตั้งปรากฎใน
 จคหมายเหตุความทรงจำกรมหลวงนรินทรเทวีว่า "ทรงปฏิบัติเป็นโพธิสัตว์โดยเฉพาะ
 อย่างยิ่งการที่พระราชทานกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพและพระองค์เจ้าลักขณานุคุณ แก่
 พระสงฆ์ที่มาขอ"² เป็นการแสดงให้เห็นว่าพระองค์สามารถสละลูกได้ในท่านองเดียว
 กับพระเวสสันดรสละกัณหา ซาสี ให้แก่ชุกก

ศูนย์วิทยทรัพยากร

¹ ทอวชิรญาณ จคหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1182 เลขที่ 17 ว่าด้วย
 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก่อนเสวยราชย์พระองค์ได้ทรงพระราชกุศลเป็นพิเศษ.

² กรมหลวงนรินทรเทวี, จคหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี
 และ พระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พิมพ์ในงานพระราชทาน
 เพลิงศพ นางสาวเรียบ วิเศษกุล, 2509), หน้า 33.

ที่ได้ทรงบำเพ็ญมาล้วนทรงพระราชศรัทธาอันอุกฤษฏ์ แล้วทรงพระเต้ามิไฉนทก อุทิศ
ส่วนกุศลโกษาภาสให้ทั่วไปแก่สัตว์โลกในอนันตจักรวาล เพื่อจะให้เป็นที่บังจัญแก่พระ-
โพธิญาณสิ่งเดียว พระเหตุที่ยังสรรพรชกุศลสมภารพระโพธิญาณมารมีให้แก
กล้า¹

ซึ่งทรงพระราชศรัทธาถวายปะนาพระสมุหฺร เจดีย์ถาวรพระราชากุศล ทั้งนี้ใช้จะ
มีพระราชประสงค์สมมุติจักรพรรดิ แลสมมุติเทพยดาอินทร์นวม หามิได้ปลงพระ-
ไทยแก่จะให้สำเร็จแก่พระโพธิญาณ จริยชนสัตว์ใหญ่พนาจากสงสารทุกข์²

จากแนวความคิดทั้งหมดทางพระพุทธศาสนาที่กล่าวมาข้างต้น จะส่งผลให้
พระมหากษัตริย์ทรงไว้ซึ่งทศพิธราชธรรม ปกครองอาณาประชาราษฎร์ให้อยู่ร่มเย็นเป็น
สุขพ้นจากสงสารทุกข์ทั้งปวง นอกเหนือจากแนวความคิดทางพระพุทธศาสนาแล้ว ชนชั้น
ปกครองโดยเฉพาะอย่างยิ่งสถาบันพระมหากษัตริย์ภายในราชสำนักยังได้รับอิทธิพลจาก
ศาสนาพราหมณ์ที่ได้รับการสืบทอดต่อเนื่องกันมา นับจากที่ได้รับอิทธิพลจากขอมในสมัย
กรุงศรีอยุธยาที่ยังปรากฏอยู่ แม้ว่าจะไม่มีบทบาทเท่ากับสมัยกรุงศรีอยุธยาก็ตาม แต่ทาง
ด้านพิธีกรรมศาสนาพราหมณ์ก็ยังมีบทบาทอยู่ควบคู่กับศาสนาพุทธ หน้าที่ของพราหมณ์ใน
ราชสำนักจะเป็นผู้ประกอบพิธีบรรดาพระราชพิธีเหล่านี้ เป็นการส่งเสริมพระราชอำนาจ
ความมั่นคงศักดิ์สิทธิ์ให้แก่พระมหากษัตริย์ นอกจากนี้พวกพราหมณ์จะทำหน้าที่ใน "ลูกขุน
ณ ศาลหลวง" เนื่องจากเป็นผู้เชี่ยวชาญกฎหมายต่าง ๆ แต่อย่างไรก็ตามอำนาจของ
พวกพราหมณ์จะมีขีดจำกัดอยู่แต่เฉพาะในราชสำนักเท่านั้น ไม่มีอำนาจทางการเมือง
ใด ๆ³

พระราชพิธีที่สำคัญ ๆ ในราชสำนักมักจะทำพิธีควบคุมไปทั้งทางศาสนาพุทธและ
ศาสนาพราหมณ์ ดังจะเห็นได้จากพระราชพิธีสำคัญ ๆ ได้แก่

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹พระราชปุณาในชั้นกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 - รัชกาลที่ 5 เล่ม 2
(พระนคร : องค์การคุรุสภา, 2513), หน้า 1.

²หอวชิรญาณ, จดหมายเหตุนรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1189 เลขที่ 15/ช สำเนา
ว่าด้วยการสร้างพระสมุหฺร เจดีย์.

³วอลเตอร์ เอฟ. เวลล่า (แต่ง) แ่นดินพระนั่งเกล้า นิจ ทองโสภิต (แปล),
(กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2514), หน้า 58.

1. พระราชพิธีที่ประกอบขึ้นในการเสด็จขึ้นครองราชย์ นับได้ว่าเป็นพระราชพิธีแรกที่พระมหากษัตริย์พระองค์ใหม่จะทรงกระทำ พระราชพิธีนี้สามารถแบ่งได้เป็น 2 กรณี คือ

ก. พระราชพิธีบรมราชาภิเษกดังเช่น พระราชพิธีบรมราชาภิเษกในรัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 3¹

ข. พระราชพิธีปราบดาภิเษกดังเช่น พระราชพิธีปราบดาภิเษกในรัชกาลที่ 1* และรัชกาลที่ 2²

หรือแม้กระทั่งพระราชพิธีอุปราชาภิเษกทั้งกรมพระราชวังบวรทั้ง 3 รัชกาล ด้วยพระราชพิธีของการก้าวขึ้นสู่ราชบัลลังก์ใหม่ของพระมหากษัตริย์นี้ มักกระทำพระราชพิธีควบคู่กันทั้งทางศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์ ดังปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ความว่า "แล้วจึงมีรับสั่งให้เสนามุขมนตรีเจ้าพนักงานจัดการพิธีบรมราชาภิเษกเถลิงถวัลยราชสมบัติ โดยเยี่ยงอย่างบรรพราชประเพณีสืบมา พระโหราคำนวณพระฤกษ์ แล้วให้ตั้งการพิธีสงฆ์พิธีพราหมณ์"³ ในส่วนที่เป็นพิธีของสงฆ์เจริญพระปริตพุทธมนต์ 3 วัน ทรงเสด็จออกนมัสการพระศรีรัตนไตร ทรงรับไตรสรณาคมน์และเบญจศีล จากนั้นก็ทรงปฏิบัติพระสงฆ์ ทรงพระราชอุทิศเป็นสังฆทานวัตรเป็นต้น ในส่วนที่เป็นพิธีพราหมณ์จะเริ่มโดยการที่พราหมณ์ถวายน้ำพระมหาสังข์ทักษณาวัฏ น้ำกรด พระราชครูอ่านพระเวทสรรเสริญไกรลาสแล้ว ถวายพระสุพรรณบัตรบัญชาราชทูทฤกษ์ คือพระมหามงกุฏ พระแสงขรรค์ ชารพระกร พัดวาลวิชนี ฉลองพระบาท

¹เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 (พระนคร : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, ร.ศ. 120), หน้า 63 และ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 (พระนคร : องค์การค้าคุรุสภา, 2504), หน้า 3.

*รัชกาลที่ 1 ทรงทำพระราชพิธีปราบดาภิเษกก่อนพระราชพิธีบรมราชาภิเษก.

²เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 (พระนคร : องค์การค้าคุรุสภา, 2504), หน้า 4.

³เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 (พระนคร : องค์การค้าคุรุสภา, 2504), หน้า 3.

แล้วถวายพระแสงอัฐภาว คือพระแสงทอกลาย พระแสงคาบเขลบ พระแสงเขนมีคาบ พระแสงปืนคาบซุกข้ามแม่น้ำสะโตง พระแสงจักร พระแสงตรีศูล พระแสงเกาทัณฑ์ พระแสงของ้าว พระแสงพลพาย และเครื่องราชูปโภค ประกอบด้วย วิษณุ เวท อิศวรมนต์ ซึ่งจะปรากฏอยู่ในทศวรรษกาลของกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น

2. พระราชพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยา พระราชพิธีนี้จะมีในวันรุ่งขึ้นภายหลังจากพระราชพิธีบรมราชาภิเษก หรือปราบดาภิเษกผ่านพ้นไปแล้ว เพื่อเป็นการยืนยันความจงรักภักดีของข้าราชการและพระบรมวงศานุวงศ์ "รุ่งขึ้นพระราชวงศานุวงศ์ ข้าทูลละอองธุลีพระบาท ชู ไหญ่ น้อย ฝ่ายทหาร พลเรือน ก็ได้ถือน้ำพิพัฒน์สัตยาแล้วถวายดอกไม้ธูปเทียน ขอยอมกายถวายตัวเป็นข้าพระเจ้าแผ่นดิน ไปตราบเท่าสิ้นชีวิต"¹ เป็นหน้าที่ของพราหมณ์ราชครูในราชสำนักที่จะกล่าวคำอธิษฐานนำบรรดาข้าราชการบริพารและเจ้าประเทศราชแล้วค้ำน้ำมนต์ศักดิ์สิทธิ์ แสดงความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ หากผู้ใดไม่เข้าร่วมพระราชพิธีนี้จะถูกถือว่าเป็นขบถต่อแผ่นดิน

3. พระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ เป็นพระราชพิธีที่ทรงกระทำในเดือน 6 ของทุกปีก่อนที่ราษฎรจะเริ่มทำนา พระราชพิธีนี้ถือเป็นพระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์ทุกพระองค์มาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 5 ทรงกล่าวถึงสาเหตุดั้งเดิมของพระราชพิธีนี้ว่า "แต่เดิมนั้นเป็นพระราชพิธีที่ประกอบเป็นตัวอย่างให้แก่ราษฎรชักนำให้มีความตั้งใจที่จะทำนา ซึ่งเป็นต้นเหตุของความตั้งมั่นและความไพบูลย์ของชาติ ต่อมาภายหลังจึงได้มีพระราชพิธีต่าง ๆ เพื่อความเป็นศิริมงคลขึ้นมา"²

4. พระราชพิธีขึ้นพระอู่ เป็นพระราชพิธีการขึ้นพระอู่ของพระเจ้าลูกเธอหรือพระเจ้าลูกยาเธอ โดยที่พราหมณ์จะเป็นผู้อ่านพระเวทมนต์ บูชาเทวดาเพื่อความเป็นสิริมงคล

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, อ้างแล้ว, หน้า 5.

² พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพิธีสิบสองเดือน (กรุงเทพฯ : ศิลปาบรรณาการ, 2516), หน้า 397.

³ หอวชิราวุธ, หมวดพระราชพิธี เลขที่ 4 ทวาทศมาส ว่าด้วย การที่สมเด็จพระเจ้าลูกเธอเสด็จขึ้นพระอู่.

5. พระราชพิธีโสกันต์ เมื่อพระเจ้าลูกเธอ, หลานเธอ ที่ยังทรงพระเยาว์ เมื่อทรงมีพระชนมายุครบที่จะทรงโสกันต์ พระราชพิธีนี้จะทำควบคู่ไปทั้งพุทธและพราหมณ์ มีการอัญเชิญพระสงฆ์มาเจริญพระพุทธมนต์เป็นเวลา 3 วัน ส่วนพราหมณ์ก็ถวาย น้ำกรด น้ำสังข์¹ และบริเวณพระราชพิธีมักจะทำเป็นรูปเขาไกรลาสมียอดเขามณฑปใหญ่หน่อย มีระย้ากินนอนภายมณฑป พระอิศวร พระอุมา พระพิฆเนศวร พระนารายณ์ พระลักษมณ์ และมีรูปสัตว์ต่าง ๆ ในป่าหิมพานต์ เช่น พระยาครุฑ พระยานาค กินนร เป็นต้น² ซึ่งเป็น การแสดงถึงอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์อย่างเด่นชัด

จากแนวความคิดทางศาสนาพุทธ ตลอดจนความสำคัญทางศาสนาพราหมณ์ใน คำนวณพิธีกรรมได้ส่งผลแสดงถึงความสูงสุดและความศักดิ์สิทธิ์ของพระมหากษัตริย์ที่อยู่เหนือ ชนทั้งหลายในแผ่นดิน

1.2 แนวความคิดทางพุทธศาสนาที่มีอิทธิพลประชาชน

แนวความคิดทางพุทธศาสนาอันเป็นศูนย์รวมจิตใจของคนทั้งชาติ ในระดับ ประชาชนในสังคมยังคงยึดมั่น มีความเชื่อในเรื่องของกฎแห่งกรรม การเวียนว่ายตายเกิด และการบรรลุนิพพาน "มนุษย์แต่ละคนมีกรรมเป็นของตน กระทำกรรมใดไว้แล้วกรรมนั้น ย่อมจะติดตามไปให้ผล จะพ้นไปนั้นหาบมิได้"³ และเชื่อว่าการทำบุญหรือการทำความดี ย่อมมีค่ากว่าสิ่งใดทั้งสิ้น⁴ นั้นหมายความว่า การที่เชื่อว่าคนเราเกิดจากผลบุญและผลบาป

¹ ลัทธิธรรมนิยมต่าง ๆ ภาคที่ 12, ลักษณะการพระราชพิธีโสกันต์ในรัชกาลที่ 1 พิมพ์แจกเป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมเจ้าหญิงเป้า (พระนคร : โรงพิมพ์ โสภณพิพรรตธนากร, 2464) และในหอวชิรญาณ หมวกพระราชพิธี ว่าด้วยพระราชพิธี โสกันต์ในรัชกาลที่ 3.

² เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดาร รัชกาลที่ 2..., หน้า 82-85.

³ พระยาธรรมปรีชา (แก้ว), ไตรภูมิโลกวินิจจยถา ฉบับที่ 2 เล่มที่ 1..., หน้า 213.

⁴ เอกเวร์ค คอนเนย์ (แตง), พุทธศาสนา : สาระและพัฒนาการ นิธิ เอียวศรีวงศ์ (แปล), พิมพ์ในงานฌาปนกิจศพ นางทองดี เอียวศรีวงศ์ 2514, หน้า 105-106.

ที่ได้สร้างสมาแต่ชาติปางก่อน และมนุษย์นั้นเต็มไปด้วยความทุกข์เวทนาเนื่อง ๆ ไม่สิ้นสุด ไม่หยุดยั้ง¹ จุดหมายปลายทางที่มนุษย์พึงบรรลุได้แก่นิพพาน เมื่อนิพพานแล้วกองทุกข์ทั้งปวงก็จะดับสูญ² และการได้เกิดใหม่ในโลกที่ดีขึ้นอาจถือได้ว่าเป็นสิ่งดีในตัวเอง หรืออาจถือได้ว่าเป็นวิธีที่จะได้มาซึ่งสภาวะอันเป็นประโยชน์กว่าต่อการที่จะบรรลุโมกษธรรมในชาติต่อไป³

การที่มนุษย์จะนิพพานได้ จะต้องบำเพ็ญทาน รักษาศีล และบำเพ็ญสมาธิ

แท้จริงบุคคลจะบำเพ็ญทาน จำแนกแจกจ่ายสรรพวัตถุทั้งปวงแก่ปฏิคาหก มีต้นว่า สมณและพราหมณ์ ยาจกแลวณิพก คนกำพร้า แลคนเดินทาง นั่นก็ดี จะจำหน่ายทรัพย์ออกสร้างกุฏิวิหาร สร้างพระพุทธรูป พระสถูป พระเจดีย์ แลสรรพการกุศลต่าง ๆ⁴

พระพุทธรักษา 2366 พระวษา ปีมะแม นักสัตตเบญจก สมเด็จพระเจ้าอนง-ยาเชอ กรมขุนอิศราธิราช ทรงพระราชศรัทธาอุปนาสงพระอาราม...ไว้ในพระพุทธรักษา เพื่อประโยชน์จะแลกเปลี่ยนพระนิพพาน⁵

สมเด็จพระพุทธรักษา 2376 ปีมะเมียฉศก ชา จินหลวงอุดมโมตรีผู้ผู้ทนต์ตบณญา เปรบพทานจินหลวงญูบิดาทานแถมเปนมานคา มีจิตเจคนาสทาเหเนา พระอุโบสถควคมะหาทาตุปรักทกตัง...ชา โคกระทำในทรงนี้ ชาสำเรฏพระนิทาน⁶

ส่วนการรักษาศีลนั้นถือว่าเป็นที่ตั้งแห่งกองศีลทั้งปวง ถ้าไม่ปฏิบัติในศีลาทีคุณให้บริสุทธิ์ก่อน ก็มิอาจเห็นแล้วซึ่งพระนิพพาน อันเป็นธรรมบริสุทธิ์⁷

¹ พระยาธรรมปรีชา (แก้ว), ไตรภูมิโลกวิจิตรจินยกตา ฉบับที่ 2 เล่มที่ 3..., หน้า 353.

² เรื่องเดิม, หน้า 430.

³ เอกเวรีต คอนเนย์, พุทธศาสนา : สาระและพัฒนาการ..., หน้า 107.

⁴ พระยาธรรมปรีชา (แก้ว), ไตรภูมิโลกวิจิตรจินยกตา ฉบับที่ 2 เล่ม 2, หน้า 256.

⁵ ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 6 ตอนที่ 1 หลักที่ 137 จารึกที่ฝายนั่งพระอุโบสถวัดรังษี (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2517)

⁶ ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 6 ตอนที่ 1 หลักที่ 144 จารึกบนแผ่นไม้สักที่พิพิธภัณฑสถาน

⁷ พระยาธรรมปรีชา (แก้ว), ไตรภูมิโลกวิจิตรจินยกตา ฉบับที่ 2 เล่ม 3, หน้า 142.

จากที่กล่าวข้างต้นเป็นการแสดงให้เห็นว่า พุทธศาสนามีส่วนเกี่ยวข้องกับชนทุกระดับในสังคม ในระดับผู้ปกครองประเทศ คือองค์พระมหากษัตริย์ที่เป็นทั้งเจ้าชีวิตและเจ้าแผ่นดินตั้งมั่นอยู่ในทศพิธราชธรรม ยึดมั่นในหลักธรรมต่าง ๆ ก็จะส่งผลมาถึงการปกครองประเทศ ให้ประชาชนมีความสุข ทรงสั่งสอนให้รู้ผิดแลชอบ คุณแลโทษ บุญแลบาป ชี้ทางสวรรค์ ให้นำเพ็ญทาน รักษาศีล ประพฤติธรรม บำเพ็ญกุศลเพื่อจะได้พ้นทุกข์ ในขณะที่ประชาชนที่อยู่ใต้อาณัติการปกครองต่างก็ยอมรับในเรื่องของกฎแห่งกรรมที่เชื่อว่าทุกคนมีกรรมเป็นของตัวเอง สิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นกับตนในขณะนี้ย่อมมาแต่กรรมของตนในอดีต เท่ากับว่าเป็นการยอมรับในชะตากรรมของตนเอง และเชื่อว่าการที่มนุษย์จะมีชีวิตที่ดีกว่าปัจจุบันได้ก็ต้องหมั่นบำเพ็ญทาน รักษาศีล ประกอบแต่กรรมดี เพื่อจะได้ไปเกิดในโลกหน้าที่ดีกว่า ในขณะที่เดียวกันก็ยอมรับเชื่อฟังคำสั่งสอนอยู่ในโอวาทของผู้ปกครองประเทศ เพราะถือว่าเป็นผู้ที่สั่งสมบุญบารมีมามากกว่าตนแต่ชาติปางก่อน เมื่อทุกคนมีสิ่งที่ยึดมั่นต่อสิ่งเดียวกัน ก็เป็นการเอื้ออำนวยที่จะมีการสร้างบุญกุศลยิ่ง ๆ ขึ้นไปในทุกระดับ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระมหากษัตริย์ที่ทรงเอาพระทัยใส่ในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก ทำให้รายจ่ายพระราชทรัพย์ในค่านี้อาจมีความสำคัญมากค่านึงในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น

2. สภาพทางการเมือง

สภาพทางการเมืองโดยทั่วไปในช่วงการก่อสร้างบ้านเมืองใหม่ของกรุงรัตนโกสินทร์ในขณะที่กำลังมุ่งกับกิจการภายในทุก ๆ ด้านเพื่อให้กลับคืนสู่สภาพมั่นคงคงคั่งเค็มไทยก็ต้องเผชิญกับปัญหาที่มาจากภายนอกตลอดเวลา เหตุการณ์จากภายนอกที่ส่งผลมาสู่ไทยสามารถแบ่งได้เป็น 2 กรณี คือ

1. ความสัมพันธ์กับประเทศเพื่อนบ้าน
2. การติดต่อกับประเทศตะวันตก
1. ความสัมพันธ์กับประเทศเพื่อนบ้าน อาจแบ่งได้เป็นเพื่อการค้า และการ

สงคราม

ก. เพื่อการค้า ไทยทำการค้ากับประเทศเพื่อนบ้านมาเป็นเวลานานแล้ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับประเทศจีน ซึ่งไทยมีความสัมพันธ์ด้วยมาตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยจนถึงในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ โดยที่ไทยมุ่งความสัมพันธ์ไปที่การค้าขายเป็นสำคัญ แต่การที่จะค้าขายกับประเทศจีนได้โดยสะดวกนั้น จำเป็นที่จะต้องเป็นไปในรูปของการค้าใน

ระบบที่มีบรรณาการต่อจีน ซึ่งทางประเทศจีนถือว่ามีความสำคัญและจะต้องปฏิบัติตาม แต่ทางไทยถือว่าเครื่องบรรณาการนั้นเป็นการแสดงถึงอหิชาศย์ไมตรี มิใช่เพื่อสวามิภักดิ์ เป็นเมืองขึ้น¹ แต่ก็จำเป็นที่จะต้องส่งบรรณาการต่อจีนเพื่อความสะดวกในด้านการค้าขาย ไทยให้ความสำคัญในการค้าขายกับจีนเป็นอย่างมากเนื่องจากเป็นแหล่งซึ่งได้มาซึ่งกำไรอย่างมากในรูปของเงินตราและสิ่งของที่จะนำมาใช้จ่ายในประเทศ นอกจากนี้ไทยจะทำการค้าขายกับจีนแล้ว ไทยยังทำการค้าขายกับประเทศเพื่อนบ้านอื่น ๆ อีก เช่น เขมร ญวน หมูเกะอินเดียนตะวันออก และแถบช่องแคบมะละกาอีกด้วย *

ข. การสงคราม ในด้านการสงครามนี้จะ เป็นไปเพื่อการป้องกันประเทศและการรักษาเกียรติภูมิของตนเอง ในช่วงกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ไทยต้องเผชิญกับสงครามอยู่ตลอดเวลา สงครามเหล่านี้ได้แก่

1. สงครามกับพม่า สาเหตุสำคัญที่ทำให้ไทยต้องเผชิญสงครามกับพม่าอยู่ตลอดเวลา นับแต่ศึกครั้งแรกกับพม่าที่เมืองเชียงกรานในปี พ.ศ. 2081 ในสมัยกรุงศรีอยุธยาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ก็ด้วยหัวเมืองมอญเป็นสำคัญ เมื่อพม่าตีหัวเมืองมอญได้แล้วก็เลยยกมาตีไทย² ในจำนวนสงครามทั้งหมดที่ไทยทำกับพม่า 44 ครั้ง ปรากฏอยู่ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ในรัชกาลต่าง ๆ กล่าวคือ ในรัชกาลที่ 1 (7 ครั้ง) ในรัชกาลที่ 2 (1 ครั้ง) ในรัชกาลที่ 3 (1 ครั้ง) ในรัชกาลที่ 4 (1 ครั้ง) ในรัชกาลที่ 5 (1 ครั้ง) การรบที่สำคัญที่สุดปรากฏในปี พ.ศ. 2328 หรือที่เรียกว่า "ศึก 9 ทัพ" ในรัชกาลที่ 1 ที่พม่ายกพลมาเป็นจำนวนถึง 144,000 คน ในการรบครั้งนี้ปรากฏว่าไทยได้รับชัยชนะอย่างงดงาม แต่การรบกับพม่าที่รบกันจริง ๆ จะปรากฏแต่ในรัชกาลที่ 1 เท่านั้น

¹โปรดอ่านรายละเอียดได้ใน สืบแสง พรหมบุญ ความสัมพันธ์ในระบบบรรณาการระหว่างจีนกับไทย กาญจน์ ละอองศรี (แปล) มูลนิธิโครงการตำรา (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2525)

* รายละเอียดในส่วนที่เกี่ยวกับด้านการค้าขายกับประเทศต่าง ๆ จะกล่าวรายละเอียดในบทที่ 2.

²สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ไทยรบพม่า (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แพรวพินทยา, 2514), หน้า 4.

เพราะนอกเหนือจากนี้จะเป็นเพียงยกพลไปซัดตาดพิพเฉยหน้ากันเท่านั้นไม่ได้รับกัน จวบจนกระทั่งพม่าตกเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษก็เป็นอันยุติสงครามระหว่างไทยกับพม่าตั้งแต่นั้นมา¹

2. สงครามกับญวน เป็นสงครามที่เกิดขึ้นเนื่องจากไทยต้องการรักษาเกียรติภูมิและการดำรงไว้ซึ่งอำนาจของตนในเขมร และลาว ซึ่งทั้ง 2 เมืองนี้ต่างก็เป็นเมืองขึ้นของไทยมาเป็นเวลานานให้รอดพ้นจากญวน เนื่องจากญวนได้พยายามที่จะแผ่อำนาจและอิทธิพลเข้ามาในเขมรและลาว นับจากองเชียงสือซึ่งต่อมาคือพระเจ้าเวียงคนมยาลอง สามารถที่จะปราบกบฏโกเชินได้สำเร็จ ทำให้ญวนกลับมาใช้อำนาจอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งตรงกับปลายรัชกาลที่ 1 ของไทย ญวนได้พยายามแทรกแซงในเขมรอยู่ตลอดเวลา ในรัชกาลที่ 2 จนถึงสมัยรัชกาลที่ 3 อันเป็นช่วงสำคัญที่ไทยต้องทำสงครามกับญวนเป็นเวลานานถึง 14 ปี ตลอดระยะเวลา 14 ปีนี้การสงครามจะเกิดในดินแดนของเขมร และลาว ภาคเหนือ โดยที่ทั้ง 2 ฝ่ายมีเคยกด้าดินแดนของฝ่ายตรงข้ามซึ่งกันและกันเลย ทั้งผลัดกันรุกและถอยกันอยู่ตลอดเวลา ช่วงที่ไทยสูญเสียเขมรให้แก่อนุญคือในปี พ.ศ. 2376 - 2377 และในปี พ.ศ. 2383 ทำให้ญวนเข้ามามีอิทธิพลในเขมรถึงขนาดแต่งตั้งเจ้าปกครองเขมรไม่ยอมรับอำนาจของฝ่ายไทย แต่ท้ายสุดของสงครามก็ยุติลงด้วยการเจรจายุติสงคราม แม้ว่าไทยจะไม่ได้กลับเข้ามาใช้อำนาจอย่างเต็มที่ในเขมรแต่ผู้เดียว แต่ก็เป็นการยุติญวนมิให้เข้ามาแทรกแซงในเขมรได้ ส่วนในลาวซึ่งญวนได้ให้การสนับสนุนเจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์เป็นกบฏต่อไทยเมื่อคราวศึกเจ้าอนุวงศ์นั้น ไทยก็ได้ปราบเจ้าอนุวงศ์ได้ ทำให้ลาวกลับมาอยู่ใต้การปกครองของไทยดังเดิม²

จะเห็นได้ว่าการสงครามที่เกิดขึ้นไม่ว่าจะเป็นกับพม่าหรือญวนก็ตาม ผลที่ตามมาก็คือการใช้จ่ายอย่างมากในสงครามแต่ละครั้ง ไม่ว่าจะเป็นค่าน้ำกำลังคน พาหนะ อาวุธหรือ

¹โปรดอ่านรายละเอียดใน สมเด็จพระนเรศวรมหาราชานุภาพ, "ไทยรบพม่า...", หน้า

²โปรดอ่านรายละเอียดได้ใน วีรพันธ์ วารีวิชชนนท์, "ความสำคัญของอันนัม-สยามยุคต่อไทย กัมพูชา และญวน" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ แผนกประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2513),

เสปียงอาหาร เพราะการสงครามแต่ละครั้งจะต้องยกกองทัพไปตามที่ไกล ๆ ทำให้สิ้นเปลืองพระราชทรัพย์ทางหนึ่งเช่นกัน

2. ความสัมพันธ์กับประเทศทางตะวันตก ไทยได้ติดต่อกับประเทศทางตะวันตกมานานแล้ว แต่มายุติลงเมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าในปี พ.ศ. 2310 และกลับมามีความสัมพันธ์ใหม่ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ในรัชกาลที่ 1¹ ลักษณะการติดต่อกับประเทศทางตะวันตกไม่ว่าจะเป็นชาติใด จะมุ่งที่การค้าขายเป็นสิ่งสำคัญ สินค้าที่ไทยต้องการเป็นอย่างมากในเวลานั้นก็คืออาวุธ เพื่อที่จะนำมาใช้ในการทำสงคราม แต่ในระยะหลังคือในรัชกาลที่ 2, รัชกาลที่ 3 รูปแบบของความสัมพันธ์ได้เปลี่ยนไปกลับมีการเมืองเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย ประเทศทางตะวันตกที่เข้ามาติดต่อกับไทยในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้แก่ โปรตุเกส อังกฤษ และอเมริกา

ก. การติดต่อกับโปรตุเกส โปรตุเกสเข้ามาติดต่อกับไทยในปี จ.ศ. 1148² แรกเมืองโปรตุเกสได้เชิญพระราชสาส์นพร้อมด้วยบรรณาการเข้ามาเจริญพระราชไมตรี ซึ่งไทยได้จัดพิธีรับทูตครั้งนี้อย่างเต็มยศ ณ พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน³ สิ่งของที่เจ้าเมืองโปรตุเกสส่งเข้ามาพระราชทานแก่ไทยที่สำคัญที่สุดคือ ปืนคาบศิลา 3,000 กระบอก จากนั้นจนถึงปี พ.ศ. 2361 โปรตุเกสได้ส่งทูตเข้ามาอีกครั้งหนึ่งเพื่อเจริญพระราชไมตรี จุดประสงค์ที่สำคัญของไทยนอกจากจะทำการค้าขายกับโปรตุเกสแล้วยังเห็นว่าหากเป็นไมตรีกับโปรตุเกสไว้ก็จะทำให้การหาซื้ออาวุธปืนสะดวกขึ้น เพราะขณะนั้นไทยต้องการอาวุธปืนไว้สำหรับรักษาพระนคร⁴ จะเห็นได้ว่าทางที่เราจะได้ซื้ออาวุธปืนนอกจากทางโปรตุเกส นำเข้ามาพระราชทานแล้วก็ได้จากการซื้อโดยผ่านการติดต่อค้าขายกับโปรตุเกสนั่นเอง

¹ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 62 เล่มที่ 34 ว่าด้วยทูตฝรั่งสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ (พระนคร : องค์การค้าคุรุสภา, 2512), หน้า 209-211.

²เรื่องเดิม, หน้า 210.

³เรื่องเดิม, หน้า 211.

⁴เรื่องเดิม, หน้า 223.

กล่าวโดยสรุป การติดต่อกับโปรตุเกสเป็นไปได้โดยราบรื่นไม่มีอุปสรรคใด ๆ ไทยได้รับประโยชน์จากโปรตุเกสมากโดยเฉพาะเรื่องอาวุธปืน ในเรื่องของการค้าก็ เป็นไปโดยสะดวก อาจจะเป็นเพราะว่าโปรตุเกสไม่เคยเรียกร้องสิทธิใด ๆ จากไทย ทำให้การติดต่อกับโปรตุเกสไม่ก่อความยุ่งยากหรือหมองใจกันเหมือนกับบางประเทศใน ระยะเวลาที่เข้ามาติดต่อกับไทย

ข. การติดต่อกับอังกฤษ เมื่ออังกฤษประสบความสำเร็จในการปฏิวัติ อุตสาหกรรมทำให้การค้าของอังกฤษเจริญขึ้นมาก เมื่อการค้าขยายตัวให้อังกฤษต้อง ใช้ความพยายามที่จะแสวงหาเมืองท่าเพื่อเป็นที่พักของสินค้า เป็นที่เติมเสบียงอาหารและ น้ำจืด¹ ในทวีปเอเชียนี้อังกฤษให้ความสนใจเกาะอินเดียนตะวันออกและแหลมมลายู

ในแหลมมลายูอังกฤษได้เข้าเกาะหมากหรือเกาะปีนังและดินแดนตรงข้ามที่เรียกว่า "พรอวินส์เวลเลสลี" (Province Wellesley) จากเจ้าพระยาไทรบุรี² จากจุดนี้เองนับ เป็นก้าวแรกที่อังกฤษเริ่มเข้ามามีอิทธิพลในแหลมมลายู หัวเมืองมลายูนี้เป็นประเทศราชของ ไทยมาเป็นเวลานานแล้ว ไทยปกครองหัวเมืองมลายูโดยผ่านเมืองทางฝ่ายใต้ 2 เมืองของ ไทยคือนครศรีธรรมราชและสงขลา โดยให้เมืองนครศรีธรรมราชควบคุมเมืองไทรบุรี กลันตัน สงขลาควบคุมเมืองปัตตานีและตรังกานู³ ให้ส่งบรรณาการให้แก่ไทยทุก 3 ปี แต่การ ปกครองหัวเมืองมลายูนั้นยุ่งยากมากกว่าการปกครองลาวและเขมร เนื่องจากมีความแตก- ต่างกันมากไม่ว่าจะเป็นด้านเชื้อชาติ ศาสนา ภาษา ขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรม

¹ วังเคื่อน นาราสัจจ์, "การดำเนินนโยบายต่างประเทศของไทยต่อมหาอำนาจ ตะวันตกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (2367 - 2394)" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2518), หน้า 13.

² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, "คำอธิบายเรื่องราวอันเป็นมูลเหตุแห่ง จดหมายเหตุกรมหลวงอุดมสมบัติ" จดหมายเหตุกรมหลวงอุดมสมบัติ พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ คุณหญิงบุญเกื้อ เบญจกาญจน์ี จ.จ. 24 กรกฎาคม 2515, (พระนคร : โรงพิมพ์-ท่าพระจันทร์, 2515), หน้า 3 - 4.

³ วอลเตอร์ เอฟ. เวลล่า (แต่ง), แผ่นดินพระนั่งเกล้า..., หน้า 122.

ชีวิตความเป็นอยู่ ซึ่งจะก่อให้เกิดความคิดที่จะแยกตัวเองออกจากไทยอยู่ตลอดเวลา
 ประจวบเหมาะที่อังกฤษเริ่มเข้ามาในแหลมมาลายู เมื่อไทยเข้าจัดการกับบรรดาประเทศ
 ในแถบนี้ก็ต้องเผชิญหน้ากับอังกฤษเป็นธรรมดา

อังกฤษได้ส่ง จอห์น ครอว์ฟอร์ด (John Crawford) เข้ามาเจรจากับไทย
 ในปี พ.ศ. 2364 ด้วยเหตุผล 2 ประการ คือ ด้านการเมือง อังกฤษต้องการจะช่วยให้
 เจ้าพระยาไทรบุรีกลับมาครองไทรบุรีตามเดิมเพื่อผลประโยชน์ของอังกฤษในแหลมมาลายู
 เนื่องจากอังกฤษต้องอาศัยเสบียงอาหารจากไทรบุรีไปเลี้ยงเกาะหมากของอังกฤษ ทาง
 ด้านการค้าคืออังกฤษไม่พอใจในระบบผูกขาดการค้าของไทย ต้องการที่จะให้ไทยยกเลิก
 แต่อังกฤษได้รับผลสำเร็จเฉพาะในเรื่องที่ให้ไทยยอมรับสิทธิของอังกฤษเหนือเกาะปีนัง
 และพรอวิเดนซ์ ออฟ เวลเลสลี เท่านั้น¹

ในปี พ.ศ. 2368 อังกฤษได้ส่ง เฮนรี เบอร์นี (Henry Burney) เข้ามา
 อีกครั้งหนึ่ง การเจรจาในครั้งนี้สามารถยุติกันได้ ทางการเมือง ต่างยอมรับอำนาจซึ่งกัน
 และกันในหัวเมืองมาลายู ทางการค้าก็สามารถทำการค้ากันได้อย่างเสรี ได้มีการลงนาม
 ในสนธิสัญญาเป็นครั้งแรกในปี พ.ศ. 2369² ต่อมาในปี พ.ศ. 2393 เซอร์ เจมส์ บรุก
 (Sir James Brooke) ได้เดินทางเข้ามาขอแก้สนธิสัญญาที่ทำไว้แต่ไม่ประสบความสำเร็จ

กล่าวโดยสรุปจะเห็นได้ว่าการติดต่อกับอังกฤษนั้นนอกจากจะเรื่องการค้า ซึ่ง
 อังกฤษไม่พอใจในวิธีการค้าของไทยได้เรียกร้องให้มีการแก้ไขแล้ว ไทยยังต้องเผชิญกับการ
 ที่อังกฤษเข้ามาแข่งอิทธิพลกับไทยในหัวเมืองมาลายูอีกด้วย

ค. การติดต่อกับสหรัฐอเมริกา การติดต่อกับสหรัฐอเมริกาก็เช่นเดียวกัน
 เกิดขึ้นในครั้งแรกในสมัยรัชกาลที่ 3 โดยนายเอ็ดมันด์ ร็อบเบิร์ตส์ (Edmund Roberts)
 เดินทางเข้ามาเป็นทูตในปี พ.ศ. 2375 และไทยได้ทำสัญญากับอเมริกาเหมือนอย่างกับที่

¹ไพโรจน์ เกษแมนกิจ (แปล), เอกสารครอว์ฟอร์ด กรมศิลปากรจัดพิมพ์
 เผยแพร่ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, 2515), หน้า 38.

²หวนศิริญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1188 เลขที่ 6 ว่าด้วย
หนังสือสัญญา.

อังกฤษทำ จนถึงปี พ.ศ. 2393 โจเซฟ บัลเลสตีเย (Joseph Ballestier) ได้เข้ามาขอแก้ไขสนธิสัญญาแต่ไม่ประสบความสำเร็จ

สภาพทางการเมืองที่สับสนเนื่องมาจากการติดต่อทางการค้าและการสงคราม คังกล่าวนี้มีผลต่อรายจ่ายพระราชทรัพย์ แม้ว่าการติดต่อทางการค้าเป็นหนทางหนึ่งที่นำมาซึ่งรายได้อันเป็นส่วนหนึ่งของพระราชทรัพย์ทั้งในรูปของเงินตราและสิ่งของ (จะกล่าวในบทที่ 2) แต่ในขณะเดียวกันกับที่ต้องทำสงครามกับพม่าและญวนก็เป็นผลต่อรายจ่ายพระราชทรัพย์ทั้งในรูปของอาวุธ เสนียงอาหาร และกำลังไพร่พล ซึ่งแม้ว่าบางส่วนจะได้มาจากการเกณฑ์ส่วยและแรงงานภายในบ้านเมืองก็ตาม แต่ก็ถือได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของรายจ่ายพระราชทรัพย์อยู่นั่นเอง

3. สภาพทางการปกครอง

สภาพทางการปกครองในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ยังคงยึดถือแบบอย่างมาแต่เดิม นั่นคือ ใต้แบ่งการปกครองออกเป็น 2 ส่วนด้วยกันคือ การปกครองส่วนกลางและการปกครองส่วนหัวเมือง โดยที่การปกครองส่วนกลางยังคงยึดถือแบบอย่างการปกครองที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงวางไว้ อันประกอบด้วยอักษรหาเสนาบดี 2 ตำแหน่งและเสนาบดี 4 ตำแหน่งที่เรียกว่า "จตุสดมภ์"² ส่วนการปกครองหัวเมืองเป็นหน้าที่ของเจ้าเมืองและกรมการเมือง มีการแบ่งเขตการปกครองส่วนหัวเมืองออกเป็น หัวเมืองจัตวา หัวเมืองชั้นใน หัวเมืองชั้นนอก และหัวเมือง

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดโชไชย, "ลักษณะการปกครองสยามแต่โบราณ" ประวัติศาสตร์และการเมือง (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2518), หน้า 17.

² เรื่องเดิม, หน้า 18.

ประเทศราช โดยขึ้นอยู่กับความสำคัญทางยุทธศาสตร์และราษฎร¹ โดยที่เจ้าเมือง
กรมการเมืองเหล่านั้นทำหน้าที่ดูแลความสงบสุข จัดการเรื่องต่าง ๆ ภายในเมือง
ของตน ดังจะเห็นได้จากกฎหมายลักษณะอาญาหลวง มาตรา 51 กล่าวว่า
“พระเจ้าอยู่หัวสั่งให้ไปรั้งเมืองครองเมืองให้รักษาพยาบาลไพร่ฟ้าข้าไทยท่านแล
ให้รับรองสุขทุกข์ราษฎรทั้งปวงแลรักษาถิ่นฐานบ้านนอกชนบท มิให้มีโจรผู้ร้ายแลคน
กันโศกราษฎร ถ้าผู้รั้งเมืองผู้ครองเมืองผู้ใดรักษาได้ท่านก็ให้บำเหน็จแผ่นดิน”²
ดังเช่นการตั้งเจ้าพระยามหานครศรีธรรมราชเป็นต้น³ อันเป็นตัวอย่างที่ดีที่แสดงให้เห็น
ถึงภาระหน้าที่ของเจ้าเมืองพึงปฏิบัติและคาดว่าภาระหน้าที่ดังกล่าวบรรดาเมือง
อื่น ๆ ต้องปฏิบัติด้วยเช่นกัน

จากที่กล่าวมานี้ก็เพื่อต้องการจะชี้ให้เห็นว่าสภาพทางด้านการปกครอง
ของไทยในช่วงดังกล่าวยังคงเหมือนเดิมกับสมัยที่ผ่านมา ซึ่งเป็นสภาพของการ
ปกครองที่หละหลวม ขาดการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางที่แน่นอน ส่วนกลางไม่
สามารถควบคุมดูแลได้อย่างทั่วถึง เนื่องจากความห่างไกลทั้งทางด้านคมนาคม
และการสื่อสาร ทำให้ความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับส่วนกลางมีน้อย ด้วยเหตุนี้เองทำให้
การปกครองดูเหมือนกับว่าต่างเป็นอิสระจากเมืองหลวง เมื่อสภาพการเป็นเช่นนี้

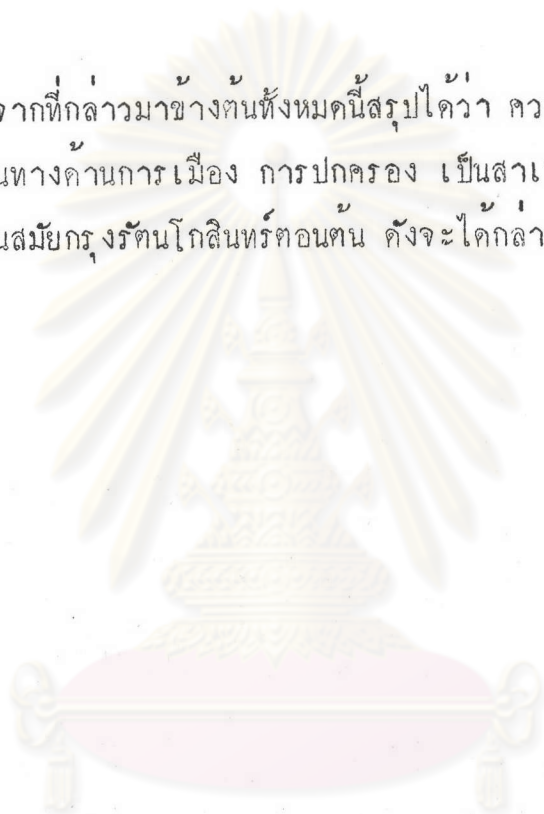
¹ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์ (แต่ง), สังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ 2325 - 2416 ม.ร.ว. ประกายทอง สิริสุข, พรรณี สรุงบุญมี (แปล) มูลนิธิโครงการตำรา (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พิฆเนศ, 2518), หน้า 145.

²กฎหมายลักษณะอาญาหลวง อังโน ชัย เรื่องศิลป์, สังคมไทยสมัยโบราณก่อนศตวรรษ 25 (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เรื่องศิลป์, 2523), หน้า 157.

³ประชุมพงศาวดาร เล่ม 2 (พระนคร : องค์การค้าคุรุสภา, 2506), หน้า 223 - 226.

แล้วก็มีกำเริบอยู่เองที่ส่วนกลางจะต้องการทางสร้างความสัมพันธ์ให้เกิดขึ้นทั้งพระเดชพระคุณ โดยฝ่ายทางพระราชพิธีได้นำพระพิพัฒน์สยาม การปูนบำเหน็จความชอบ การพระราชทานเบี้ยหวัด ตลอดจนการพระราชทานเพลิงศพ ต่อขุนนางต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นส่วนกลางหรือหัวเมือง ซึ่งเท่ากับเป็นการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างกันให้เกิดขึ้น

จากที่กล่าวมาข้างต้นทั้งหมดนี้สรุปได้ว่า ความเชื่อมั่นในพุทธศาสนา ความจำเป็นทางด้านการเมือง การปกครอง เป็นสาเหตุสำคัญที่นำไปสู่การจ่ายพระราชทรัพย์ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ดังจะได้กล่าวต่อไป



ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย